

Драгана Јањић

Институт за српску културу, Приштина/Лепосавић – Србија

РЕЛИГИЈСКИ ДИЈАЛОГ КОЈИ СЕ ДОГОДИО ИЗМЕЂУ АЛ-МАХДИЈА, ВЛАДАРА ПРАВОВЕРНИХ, И КАТОЛИКОСА ТИМОТЕЈА I

Апстракт: Дијалог између несторијанског католикоса Тимотеја I и абасидског калифе Ал Махдија један је од првих и најстаријих текстова исламско-хришћанског дијалога.

Кључне речи: дијалог, ислам, христологија, несторијанизам, толеранција, католикос, манускрипт.

Дијалог између несторијанског католикоса у Багдаду Тимотеја I (728–823) и трећег по реду абасидског калифе Ал Махдија (775–787) један је од најпознатијих текстова у историји исламско-хришћанског дијалога. Оригинални текст дијалога написан је на источном сиријском у форми писма упућеног од стране Тимотеја I анонимном примаоцу, мада се, без сумње, ради о „Сергију, свештенику и доктору”, митрополиту Елама, ученику, пријатељу и уобичајеном дописнику Тимотеја¹. Познато је више рукописа који се сматрају копијама рукописа из XIII века, сачуваног у халдејском манастиру Ал Кош, на северу Ирака, у провинцији Мосула. Једну од копија овог рукописа, познату под именом „Mingana 17”, објавио је 1928. године А. Мингана на енглеском². На основу изворног сиријског текста, прерађено је више арапских верзија. До данас је остало отворено питање који је од арапских рукописа највернијих оригиналу. Каспар, на основу приказаних рукописа, сматра највернијим сиријском оригиналу рукопис из XVI, који је и публикувао, додајући у анексу део текста из XIX века³. Сличног мишљења је и Х. Путман, који издваја сиријску верзију као најстарију у односу на арапску из XIX века, сматрајући да је најближа оригиналу, што је и доказао детаљном књижевном и догматском анализом⁴.

Рад је написан у оквиру пројекта *Материјална и духовна култура Косова и Метохије* (Ев. бр. 178028), које финансира Министарство науке и просвете Републике Србије.

1 Да је реч о митрополиту Еламском Сергију, потврђује XL писмо које је Тимотеј упутио свом пријатељу, „свештенику и доктору Сергију”, где на крају писма каже: „Што се тиче питања и одговора, који су нама били представљени од стране великог филозофа, господара света (Ал Махдија), ја ти пишем друго писмо, ако је по вољи Божијој”. Raphaël J. Bidawid, „Les lettres du Patriarche nestorien Timothée I”, *Studi e testi*, 187, Città del Vaticano, 1956, 17-18, 32, 42. Eugène Tisserant, „Timothée”, *DTC*, XV, Paris, 1946, 1122-1139.

2 Robert Caspar, „Les versions arabes du dialogue entre le catholicos Timothée I et le calife Al-Mahdi (II/VIII) „Mohammed a suivi la voie des prophètes”, *Islam-Cristiana*, III, Roma, 1977, 107-108. Alphonse Mingana, Rendel Harris, „The Apology of Timothy the Patriarch before the Caliph Mahdi”, *Bulletin of the John Rylands Library*, Manchester, vol. 12, 1928, 137-298.

3 Robert Caspar, „Les versions arabes du dialogue entre le catholicos Timothée I et le calife Al-Mahdi (II/VIII) Mohammed a suivi la voie des prophètes”, 107-112.

4 Hans Putman, *L’Église et l’islam sous Timothée I (780-823)*, Beyrouth 1975, 174-188.

Католикос Тимотеј I једна је од најзначајнијих личности у историји несторијанске цркве. У току његовог дугог патријарховања (780–823), несторијанска црква проширила је поље свог мисионарског рада све до Индије и Кине, а Тимотеј је био творац тога, мада је његов избор за католикоса био прожет проблематичним збивањима⁵. Наиме, после упокојења патријарха Хенаниша II (+779), избор његовог наследника био је дуг и тежак, што је довело до мимоилажења и сукоба међу претендатима, а и самим верницима⁶. Рођен је 727. године у „једној угледној породици из места Хазе” на југоистоку области Арбеле. У VIII веку, овај предео био је насељен становништвом које је било у великој већини хришћанско, несторијанско⁷. Још као млад, спремао се је да наследи на епископском трону свог стрица, епископа Бет Багаша, Георгија, који је преузео бригу о њему. У току десет година, у монашкој школи у Ба Шошу, где је био поверен славном учитељу, монаху Мар Авраму Бар Дишандаду, Тимотеј је стекао једно шире образовање, које је обухватало световне и богословске науке. Касније га налазимо у Марги, где је школа пресељена, а затим, следећи свог учитеља, он одлази у Мосул, у манастир Мар Габријела. Студирао је и био је у пријатељским односима са личностима које ће обележити историју његовог времена, као што су: Ишо Бар Нуном из Ба Габаре, наследник Тимотејева, Рабан Сергијем, будући директор школе и митрополит еламским, као и Абу Нух Ал Анбари, будући секретар, управитељ Мосула. Негде средином шездесетих година VIII века, Тимотеј је, упркос противљењу тадашњег митрополита Адиабене, због година старости, изабран за епископа Бет Багаша, на место свога стрица⁸.

Што се тиче времена његовог епископовања, имамо мало података, али њихов значај није занемарљив. Могло би се рећи да је у овом периоду у пуном сјају заблистала Тимотејева дипломатска способност која се огледала у ослобађању од пореза, који су били наметнути његовој епископији, као и многе користи које је задобио за своју несторијанску заједницу у односу на друге хришћанске заједнице унутар калифата⁹.

У време избора за патријарха 779. године, налазимо Тимотеја са изграђеним интелектуалним угледом, са репутацијом учитеља и одличног познаваоца грчког и арапског језика, као и утицајним пријатељствима¹⁰. Упркос својим великим духовним обавезама, нашао је време да преведе Аристотелове *Топике* (Начела) са сиријског на

5 Robert Caspar, „Les versions arabes du dialogue entre le catholicos Timothée I et le calife Al-Mahdi (II/VIII) »Mohammed a suivi la voie des prophètes«”, 114.

6 Vittorio Berti, *Vita e studi di Timoteo I († 823) patriarca cristiano di Bagdad*, Paris, 2009, 136-137. Salvatore Santoro, „Timoteo I (728-823) espressione della chiesa nestoriana al suo apogeo”, *La letteratura arabo-cristiana e le scienze nel periodo Abbaside (750-1250)*, Torino 2008, 142-143.

7 Jean Maurice Fiey, *Assyrie chrétienne. Contribution à l'étude de l'histoire et de la géographie ecclésiastiques et monastiques du nord de l'Iraq*, I, Beyrouth 1965, 166-167. Alphonse Mingana, *Sources syriaques*, I, Mossul 1907, 225, 249, n.1.

8 Vittorio Berti, *Vita e studi di Timoteo I († 823) patriarca cristiano di Bagdad*, 137-141. Jean B. Chabot, *Synodicon orientale ou recueil des synodes nestoriens*, Paris 1902, 29-30, 560. На основу канона XVI сабора, Мар Исака из 410, који одређује да је потребно да се напуни тридесет година живота за рукоположење у чин свештеника. Raphaël J. Bidawid, „Les lettres du Patriarche nestorien Timothée I”, XLIX, 38.

9 Vittorio Berti, *Vita e studi di Timoteo I († 823) patriarca cristiano di Bagdad*, 146. C. Cabrol, „Un étude sur les secrétaires nestoriens sous les Abbassides (762-1258) à Bagdad”, PDO, 25, 2000, 407-491. Louis Massignon, „La politique islamo-chrétienne des scribes nestoriens de Deir Qunna à la cour de Bagdad au IX siècle de notre ère”, *Vivre et penser (Revue Biblique)*, 2e. série 2, Paris 1942, 7-14.

10 Ibid., p. 146.

арапски, са упутствима на грчки текст. Овај превод урадио је на захтев калифе Ал-Махдија¹¹. Уосталом, оно што је остало од његове богате преписке, сведочи о ширини његовог образовања које обухвата коментаре Светог Писма, патристичку традицију и теологију, посебно христологију¹².

Избор Тимотеја I за католикоса био је праћен турбулентним догађајима и сумњивим закулисаним радњама у вези са симонијом¹³. За време његовог патријарховања, које је било једно од најдужих – 42 године (780–823), он је, вршећи своју дужност за време владања пет калифа, отварио нови период за несторијанску Цркву. Први корак који је предузео поставши патријарх било је премештање седишта патријархата из Селевкије–Ктесифона у тадашњу нову престоницу Багдад, где је пресељен и двор, у време владавине калифа Ал Махдија (775–785)¹⁴. Разлога за премештање било је много. С једне стране, реч је о могућности да буде у административном центру калифата и у срцу нове урбане исламске цивилизације, где би могао да буде представник једне важне и од старина присутне хришћанске Цркве; с друге стране, овим је покушавао да добије, иако је свестан у потпуности да је мањина, али која може да тражи јасну и прецизну улогу у царству¹⁵. Друштвено-економски поремећаји у периоду владавине династије Абасида довели су до притиска ради преласка у ислам локалних црквених заједница, посебно у Фарсу и јужном Ираку. Један од видова притиска био је и тежина плаћања пореза (џизије) за оне који нису муслимани. Све је то убрзавало просец исламизације и слабило редове хришћанских заједница које су, саме по себи, биле разнолике и свађалачки настројене¹⁶. Статус хришћана у земљи муслимана конкретније је прецизиран у време династије Абасида. *Дими* или (они који су заштићени), а под којима се подразумевају јевреји и хришћани, који су означавани под именом *Ахл-ал-кутаб* – Људи књиге – добили су право да станују у земљи ислама. Гарантоване су им јавне

11 Raphaël J. Bidawid, „Les lettres du Patriarche nestorien Timothée I”, *Lettre XLIII*, 35.

12 Ibid., *Lettre XL, XLI, XLII*,

13 На основу казивања несторијанских историчара Марија, Амра и Салибе, Тимотеј је убеђивао епископе да гласају за њега, показујући им вреће у којма се налазило злато, а које је намеравао да им подели након избора. После избора, показало се да су вреће биле пуне камења, образлажући ово чињеницом „да се свештени чин не продаје”, или, пак, није имао довољно новца, што је довело до регруписавања епископа у односу на његов избор. О томе индиректно сазнајемо из 2. канона синодског писма из 782. године, бр. 50, редигујући и коригујући свој став где каже: „Забрана праксе купопродаје гласа”. Oscar Braun, „Zwei Synodendes Katholikos Timotheos I”, *OC*, 2, 1902, 290-301. Jean B. Chabot, *Synodicon orientale ou recueil des synodes nestoriens*, 600, 605-608. Vittorio Berti, *Vita e studi di Timoteo I († 823) patriarca cristiano di Baghdad*, 156

14 Raphaël J. Bidawid, „Les lettres du Patriarche nestorien Timothée I”, *Lettre XXVI*, 27-28. Занимљиво је Тимотејево излагање у писму 26, питање првенства части, у којем образлаже зашто епископској катедри у Селевкији-Ктесифонту пристаје примат части, образлажући то овако: „Катедри Селевкија-Ктесифонт пристаје примат части због пет разлога: 1) због области која је била уважавана (почаствована) више од свих других; 2) због земаљског раја који је овде био; 3) зато што је Нимруд био први човек овенчан краљевском круном; 4) због Христових рођака по телу и 5) зато јер је Исток био први који је пригрилио хришћанство”. Salvatore Santoro, „Timoteo I (728–823) espressione della chiesa nestoriana al suo apogeo”, 147-148. То су: Мухамед ал Махди (775–785), Муса ал Хади (785–786), Харун ал Рашид (786–809), Мухамед ал Амин (809–813) и Абдалах ал Мамун (813–833).

15 Robert Caspar, „Les versions arabes du dialogue entre le catholicos Timothée I et le calife Al-Mahdi”, 114-115.

16 Vittorio Berti, *Vita e studi di Timoteo I († 823) patriarca cristiano di Baghdad*, 170.

слободе као што је: уживање права приватности, могућност продаје, куповине, поседовања, склапања брака према њиховим обичајима, остављање наследства. Да би могли да користе овај статус, *дими* су у обавези да испуњавају одређене услове, а на првом месту, да плаћају ђизију или лични порез и да признају врховну исламску власт. Овим актом покорности, димама се гарантује одсуство сваког непријатељског акта и заштита против спољашњих непријатеља¹⁷. Одређене мере односе се на облачење, изградњу и права гаранције црквама и синагогама, као и на забране које се односе на знак крста, употребе вина и свињског меса. Једна од мера односила се и на правно-признати статус патријарха од стране власти како би могао да обавља дужност унутар заједнице¹⁸.

Постоје три снажна аргумента због којих су несторијанци свом снагом покушавали да искористе наклоност режима када је њихова црква у питању, прећутно се не супротстављајући муслиманском богословском схватању људске природе у односу на христологију несторијанске цркве. Прва предност налази се у несторијанској христологији о другом лицу Свете Тројице, јер несторијанска црква инсистира на човечанској природи Сина Божијег и расуђивању, као и на томе да је недопустиво објашњење о сједињењу личности између човека–Христа и Речи Божије, због чега су били и оптуживани од неистомишљеника да верују у два сина. Њихово одбијање да Марију називају Мајком Божијом и да је, уместо тога, називају Мајком Христовом, могло је да доведе муслимане на погрешан закључак о истоветности двају реално потпуно различитих теолошких гледишта. Овакво богословско схватање Христових природа наишло је код муслиманских теолога на одобравање по питању човечанске Христове природе, с обзиром на то да је у очима муслимана Исус велики пророк, који је поштован и слављен као такав, али је само човек, а не Бог, као што тврде хришћани. Одатле би и произилазила наклоност према представницима ове заједнице у односу на друге хришћане, с обзиром на то да је, према схватању муслимана, њихово веровање најприближније муслиманском, те им то даје предност у односу на друге хришћанске заједнице. Друга предност несторијанских хришћана у односу на друге хришћанске заједнице односи се на њихову географску утврђеност унутар муслиманске земље. То не даје или умањује сваку сумњу да могу бити сматрани страним агентима, супротно мелкитима, или врло бројним јаковитима, насељеним на граници царства, који су сматрани, у најмању руку, потенцијалним непријатељима државе. Последњи аргумент у корист несторијанаца односи се на служење калифима и другим угледним личностима, пре свега, у вођењу административних послова и медицини¹⁹. Као мањина, хришћани су били онемогућени да се баве политичком каријером, тако да нису представљали опасност за муслиманске владаре. Захваљујући врло добром образовању и култури, као и моралном угледу, успевали су да задобију поверење не само калифа него и његових најближих. Зато су они користили свој утицај за развој своје цркве. Једна од таквих категорија утицајних личности на калифином двору били су несторијански лекари, чији је утицај, на пример Губрил Бухтишу као лични лекар калифе Харун ал Рашида, био од велике користи католикосу Тимотеју I у добијању едикта којим се забрањује свако

17 Raymond le Coz, *L'Église d'Orient*, Paris, 1995, 201-204. Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780-823)*, Beyrouth 1975, 112-113.

18 У време калифе Харун ал Рашида (786-809), донета је наредба да дими у Багдаду носе одећу жуте боје. Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780-823)*, 118-119.

19 Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780-823)*, 92-108. Raymond le Coz, *L'Église d'Orient*, 206-209. Jean Maurice Fiey, *Chrétiens syriaques sous les Abbassides surtout à Bagdad (749-1258)*, Louvain 1980, 44-48; 48-50.

мешање у црквене послове, или, пак, ометање у вршењу хришћански закона, као и подршка Исе Абу Кураша приликом избора Тимотеја I за патријарха и његовог утицаја на калифе и њихову околину преко дворских хришћана, који су имали велики уплив као заштитници цркве²⁰. Ову врсту привилегија, коју је добио несторијански патријарх и која му даје пуну јурисдикцију над свим хришћанима, он спомиње у Писму број 21, и то речима: „Нека Бог има милости за душу Габријелову, који је штит за заједницу као и за нас. Он је измолио од цара печат за нас, да не би нико од моћника деловао против мене по питању хришћанских закона”. Тим калифовим актом, гарантовано је католику институционално устоличавање, што је радикално мењало домет његове акције унутар и ван цркве²¹. То потврђује и Писмо број 48, упућено од католикоса Тимотеја I митрополиту Сергију, у којем су јасно назначене прерогативе самог католикоса и његовог посредништва међу хришћанима у датим политичким околностима²².

Доказ његове велике дипломатске способности огледа се у покушају да неутралише сваку сумњу и покаже солидарност са оним ко је на власти, стављајући се у његову службу. Оваква модус суживота потврдио је речима неповерења упућених Византинцима: „Код нас на Истоку нису никад били хришћански краљеви; живели смо скоро четиристо година под владавином Мага, затим под муслиманима; али ни једни ни други нису никада покушавали да додају или одузму нешто од вере хришћанске. Штавише, увек су показивали бригу да не потчине никада нашу веру, пре свега ови благословени муслимански владари, који нам никада нису наметнули ништа по питању вере”²³. Други разлог његовог преношења седишта налазило се у жељи да постане представник свих хришћана Источне Цркве²⁴. Као прво, Тимотеј је могао да рачуна на заштиту, супруге калифа Ал Махдија, Хајзуран, која је гарантовала за хришћане на двору, посебно због њене велике наклоности тадашњем дворском лекару Абу Курајш Иси, који је одиграо пресудну улогу, приликом избора Тимотеја за патријарха. Изузетан однос имао је и са принцем Зубајадом, супругом Харуна ал Рашида, која је имала велике симпатије за хришћане, узимајући их за послугу у својој палати, а учествовала је чак и у изрази застава за Цветну недељу. Такође је дала да се направе златни и сребрни крстови, а патријарху је даровала скупocene вазе и тканине. Захваљујући принчеви Католикос, успео је да реновира манастир Келилишо, који ће преузети име „манастир Католикоса” и постати његова резиденција.

Познато је да је Тимотеј имао врло добре контакте са калифом, кога је и описао у Писму број 40 као „великог философа и земаљског цара”, тако да и чувени дијалог који је имао са Ал Махдијем два дана заредом вероватно да је био настао за столом, приликом честих разговора са владарем, у промењеној клими односа са несторијанском заједницом (Писмо 59)²⁵. Осим овог славног дијалога, треба поменути и дискусију коју

20 Raphaël J. Bidawid, „Les lettres du Patriarche nestorien Timothée I”, XXI, 25; 40, 77-78. Vittorio Berti, *Vita e studi di Timoteo I († 823) patriarca cristiano di Baghdad*, 177.

21 Raphaël J. Bidawid, „Les lettres du Patriarche nestorien Timothée I”, XXI, 25.

22 Ibid. Lettre XLI, 33. Обичај да следи калифу или да калифа захтева да га патријарх и одмах дође, овог пута (у земљи Рума, тј. на освојеној византијској територији) године 799, како је поменуто у писму бр. 48, у својству посредника између владара и нових *димма* хришћанана, указује на углед који је католико Тимотеј I имао међу хришћанима као представник цркве којој је калифа био најнаклоњенији. Vittorio Berti, *Vita e studi di Timoteo I († 823) patriarca cristiano di Baghdad*, 181-182. Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780-823)*, 141.

23 Ibid., Lettre 41, 121. Salvatore Santoro, „Timoteo I (728-823) espressione della chiesa nestoriana al suo apogeo”, 148-149.

24 Raymond le Coz, *L'Église d'Orient*, 207.

25 Vittorio Berti, *Vita e studi di Timoteo I patriarca cristiano di Baghdad*, 173-175. Raphaël J.

је католикос Тимотеј имао са једним муслиманским философом, мутакалимом аристотеловским, како се види из писма које је упутио свом пријатељу, митрополиту еламском Сергију (писмо 40), што сведочи о врло живој интелектуалној атмосфери која се осећала на калифином двору. Вероватно да је реч о Абдулаху Ибн Исмаилу или Ал Хашимију, рођаку калифе Ал Мамуна²⁶. Иако је био један од најбољих владара из династије Абасида, за калифу Ал-Махдија пре би се могло рећи да је био владар правоверних, намесник Мухамедов, као и онај који омогућава напредак ислама, а не заштитник хришћана²⁷. Позиција католикоса Тимотеја I, као вође Цркве, била је таква да је слободу изражавања отежавала. Једна лоше формулисана реч упућена на рачун муслиманске вере могла је да буде пресудна, да калиф осуди свога саговорника и захтева од католикоса исповедање исламске вере.

Теме о којима се дискутовало односиле су се на: 1) Господа Христа, Његове две природе, Христово рођење; 2) Свету Тројицу, о личностима које се разликују, али су неодвојиве; 3) обрезање и крштење; 4) сведочење Светог писма у односу на Христа; 5) молитву према Истоку; 6) сведочење Светог писма у односу на Мухамедана две Христове природе, њихов однос, распеће, Свету Тројицу, обрезање и крштење, на молитву према Истоку, писана сведочанства која се односе на Христа и Мухамеда²⁸. Треба имати у виду да су хришћани касније користили овај дијалог како би изградили своје умеће дискусије са муслиманима. Иако је, у зависности од датих историјских прилика и потреба, Дијалог мењан, скраћиван или прошириван, садржај је суштински остајао исти²⁹. Успех Тимотејевог Дијалога састојао се у томе што је успео да створи форму и начин према коме се, вековима, одвијала апологетска расправа са муслиманима.

Као што се из приложеног види, све важне теме за учење хришћана и муслимана у Дијалогу биле су присутне. Он одише једним љубазним тоном, који је на моменте и духовит. Питања су постављана од стране калифе, а на њих је католикос одговарао. Међутим, може се приметити да се не осећа одређени напредак узајамног разумевања у дијалогу, нити прилагођавање исламском теолошком речнику³⁰. У апологији његове вере, уочава се одређена забринутост католикоса да на исправан начин афирмише хришћанску истину, штавише, приликом њиховог другог сусрета, осећа се већи напор католикоса да користи сличности и компарације. То показује овај пример:

„Ал Махди: Зашто се ви клањате крсту?

Тимотеј: Ми се клањамо крсту, зато што је извор живота.

Ал Махди: Крст није узрок живота, него смрти!

Тимотеј: Крст је узрок смрти, али је смрт узрок васкрсење, а васкрсење је узрок живота и бесмртности“³¹.

Bidawid, „Les lettres du Patriarche nestorien Timothée I”, 42-43.

26 Raphaël J. Bidawid, „Les lettres du Patriarche nestorien Timothée I”, 32.

27 Eugène Tisserant, „Timothée I”, DTC, XV, Paris 1946, 1133.

28 Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780-823)*, „Le dialogue religieux qui eut lieu entre Al-Mahdi, le prince des croyants et le catholicos Timothée”, 222-226.

29 Текст који ће оведе бити узет у разматрање јесте арапска, која је директни превод са сирјског текста, вероватно од стране неког халдејског свештеника, који мора да је имао под руком збирку од 56 писама католикоса Тимотеја I, који је потицао из исте области. Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780-823)*, 174.

30 Robert Caspar, „Les versions arabes du dialogue entre le catholicos Timothée I et le calife Al-Mahdi”, 122. Raymond le Coz, *L'Église d'Orient*, 216.

31 Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780-823)*, 251.

У разговору који се односио на божанске природе у Христу, Тројичност Бога и Његових личности, запажа се да дијалог постаје апстрактан, дајући утисак да је узалудан и без суштинских последица. У ствари, Тимотеј анализира и објашњава, међутим, нити позива, нити очекује одговор. То је јасно изражено у одговору католикоса. На питање калифе: „Која је разлика између Оца, Сина и Светога Духа?“, Тимотеј је одговорио: „Нема разлике између личности у њиховим односима једна са другом, изузев што прва није рођена, друга је рођена, а трећа происходи“³². По питању Тројичности Бога у истом маниру, на калифино питање: „Дакле ти верујеш чврсто у три Бога?, Тимотеј је одговорио: „Веровање у три имена је веровање у три ипостаси, тј. Оца, Сина и Светога Духа који су један Бог, један природа и једна суштина“³³.

Несторијанска христологија католикоса Тимотеја I пројављује се када говори изричито о смртности тела Сина Божијег, супротстављајући се исламском схватању о двојнику који је заменио Христа на крсту³⁴. Исповедајући да је Бог заменио могуће немогућим у човечанској природи коју је узео од Марије, поистовећујући божанској природи човечанску природу, уколико је могуће да једно створено биће личи на свог ствараоца, с обзиром на то да се једно биће само не може уздићи до истоветности са Створитељем, већ га само Створитељ може уздићи. Тако на питање Ал Махдија: „Не кажете ли ви да је Христос рођен од Дјеве Марије?“, католикос одговара: „Заиста, ми верујемо и кажемо да је Христос рођен од Оца, утолико је Логос, и да је рођен од Дјеве Марије, утолико је човек; и да је његово рођење од Оца вечно, пре свих векова, а рођење од Марије имало је места у времену, без оца или брака, и без греха за девичанство његове мајке. Са природне тачке гледишта несхватљиво је и немогуће да се ово догодило без греха по њено девичанство и није могуће да је један човек рођен и да је био зачет без сједињења човека са женом. Ми о томе имамо доказе у Светом Писму и у природи која нама јасно показује да је рођење човека без греха по девичанство мајке могуће. У Светом Писму написано је да је Ева створена од Адамовог ребра, без да се разделило. Исто тако Христос се је вазнео на небо без да се је небески свод разделио. Тако је Девица Марија родила свог Сина без да је њено девичанство било нарушено и без да се је он догодио у греху“³⁵. (Ово је тумачење сједињења у Христу Бога Логоса и човека Исуса према несторијанској христологији, тако да је тим *здружењем* добијен Христос, који није једно лице, него два³⁶.) Потврду за ову несторијанску формулу налазимо у речима католикоса на питање Ал-Махдија: „Како онај који је вечни рађа онога који је рођен у времену?“ Одговор католикоса открива христологију, али и извесне утицаје византијског богословља (светог Јована Дамаскина, светих Отаца и Абу-Куре)³⁷: „Христ није рођен од Марије уколико је вечан, већ уколико је рођен у времену и човек“. Ал Махди: „Постоје дакле два Христа, један временски, а други вечни; и вечни је Бог који долази од Бога, према овоме што ти кажеш, и временски је човек (рођен) од Марије?“ Тимотеј: „Ми тврдимо да Христос има две различите природе једне од друге, али исто тако ми верујемо и исповедамо да, у овим двома природама, он се познаје као један Христос и један Син. Као човек је један са тачке гледишта суштине,

32 Ibid., 226.

33 Ibid., 222.

34 Ibid., 252-253.

35 Ibid., 215-216.

36 Атанасије Јевтић, *Патрологија 2*, Београд 1984, 323. Радомир Поповић, *Васељенски сабори*, Београд 2007, 83-87.

37 Joannis Damasceni, *De Haeresibus*, XII, PG 94, 765. Abu Qurra, *Pisc. XIX*, PG, 97, 1544b-1546a, id., *Opusc. VII*, 1528d.

али је и двојак, посматрајући душу и тело, који су две различите природе; једна створена и видљива и друга јединствена и невидљива³⁸.

У овом занимљивом дијалогу, калиф покушава да наметне идентификовање Мухамеда као Параклита, што католикос аргументовано побија, уздржавајући се од сваког негативног коментара када је у питању Мухамедово пророштво, како не би пао у замку да га призна. Отворено хвалећи Мухамеда да је „ходао стазом пророка”, и објављујући „да се заједно са верницима радује за свако добро које је учинио Мухамед”³⁹, један је од ретких случајева које су хришћани заступали, садржи одређени елемент опрезности, којег се католикос Тимотеј I држао. Дијалог оставља утисак већ унапред добро одређених критеријума, који одступају у неким сегментима дијалога, чинећи га на моменте провокативним. Моменти напетости у дијалогу приметни су на примеру одбијања католикоса да призна Мухамеда за пророка, јер лако је могао бити сматран прећутном оптужбом да је Мухамед можда лажљивац, а тиме се долазило до врло озбиљних последица по саговорника: „Ако је Мухамед поменут у Јеванђељу, требао је да буде објављен његов долазак тачно, његово име, његова мајка и његов народ у Књигама, како то налазимо написано када је реч о доласку Исуса – нека је мир на њему! – у Тори и код Пророка. Али апсолутно ништа од овога није поменуто када је реч о њему и он није био никада поменут у Јеванђељу”, или, пак, када каже: „Да сам само видео једног пророка у Јеванђељу о доласку Мухамеда, ја бих оставио Јеванђеље и следио Куран; и ја бих прешао са једног на други, како сам прешао са Торе и Пророка на Јеванђеље”⁴⁰.

Почетак демистификације Мухамеда као Параклита, представљен је обазриво, при чему католикос избегава сваку могућност идентификације. Проблем ове идентификације сматра се да се налази у корену двеју речи: Ахмад и Мухамед, из којих произилази основа ХМД – хвалити Бога. Међутим, остаје збуњујуће одакле долази ова подударност између Параклита и Ахмада. Име Ахмад налазимо у једном стиху Курана, за који се сматра да је био вероватно постављен од стране Ал-Махдија Тимотеју на тему идентитета Параклита, који, преписан на арапски, постаје „*бириклитос*”, који се лако може подударити са „*периклитос* – славан”. Реч *славан* приближава се много арапском *ахмад* – што у преводу значи – *најславнији*, док с друге стране, збир нумеричке вредности слова одговара укупно самом имену пророка: Мухамед Абдалах, Ал Наби Ал Хади⁴¹.

У дијалогу који је водио са калифом, од значаја је осврнути се на следеће теме које се односе на оне о божанској природи другог лица Свете Тројице, Тријадологији, распећу, обрезану и крштењу, молитви према Истоку, писаним сведочанствима о Христосу, писана сведочанства о Мухамеду.

Од наведених тема, у наставку биће дати преводи одломака дијалога који се односе на њих.

Христос је један у две природе

М. Дакле, наш Свевишњи рекао ми је: Како то? (да ли је могуће)? Вечно је родило привремено?

Т. Ми смо њему одговорили: Христос није рођен од Марије уколико је вечан, него уколико је привремен и човечан (људски).

38 Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780–823)*, 217-219.

39 Ibid., 248.

40 Ibid., 240, 242.

41 Куран, III, 911-912. Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780–823)*, 196.

а) *Христ је вечан или привремен?*

М. У овом тренутку наш Свевишњи ми каже: Има дакле два Христа, један привремени а други вечни; и вечни је један Бог који је дошао од Бога, према овоме што си ти рекао, а привремени је човек (рођен) од Марије?

Т. Ми смо њему овако одговорили: О Свевишњи, нема два Христа, ни два Сина, него само један Христос и само један Син који поседује две природе, божанску и човечанску, јер је он Реч Божија, који је узео људско тело и постао је човек.

б) *Христ је створен или нестворен?*

М. На то Свевишњи каже: Ипак има два Христа један створен и улепшан, други не.

Т. А ја сам му одговорио: Да, ми тврдимо да Христос има две природе јасно одвојене једна од друге, али на исти начин ми верујемо и исповедамо да, у овим двема природама, препознаје се као само један Христос и само један Син.

ц) *Христ је један или двоје?*

М. Дакле наш Свевишњи нам је одговорио: Ако Христ је један, није двоје и ако је двоје, није један.

Т. Међутим ми смо му одговорили следећим доказом: Као што је човек са тачке гледишта састава и јединства, такође двојак, с обзиром на душу и тело, које су две одвојене природе: једна је састављена и видљива, а друга једноставна и невидљива.

Тако Реч Божија поседује, због свог Оваплоћења, две природе одвојене, једна божанска а друга човечанска, како смо му рекли. И упркос овоме он је увек само Христос и само један Син због сједињења његових личности.

М. Дакле наш Господар каже: Постоји унутрашња противуречност: како је ово могуће, јер ако је он његов Отац, није његов Бог; и ако је он његов Бог, није његов Отац.

Т. А ми смо му одговорили: О Господару, пријатељу Божији, не постоји ниједна противуречност; чињеница да је он његов Отац по природи не значи да је он његов Син у односу на природу; а чињеница да је он његов Бог у односу на природу не значи да је он његов Отац по природи; него је он његов Отац по божанској природи јер он рађа вечно, као произвођење зрака од сунца и речи из душе. А такође он је његов Бог колико у својству човечанске природе утолико што је рођен од Марије у времену.

Јер Христос је јединствен и он има два родитеља, једног вечног, а другог привременог⁴².

О Светој Тројици

а) *Три хипостасис, али не три Бога*

Ал Махди: Дакле ти чврсто верујеш у три Бога?

Тимотеј: О Владару, веровање у три имена је веровање у три хипостаси, тј. Отац, Син и Свети Дух који су један Бог, једна природа и једна суштина. Ово је што ми верујемо и исповедамо.

Ал Махди: Реч и Дух су одвојени од Бога?

Тимотеј: Пажња! Никада. Како зраци и топлота не могу бити одвојени од сунца, као комадићи, тако Реч и Дух не могу никада бити одвојени од Бога. И како светлост и топлота престају када се одвоје од сунца његови зраци и његова топлота,

42 Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780–823)*, 217–220.

тако се оно више не може звати сунцем, тако исто и Бог, нека је хваљен, био би неспособан да говори и живим, ако му буду били одвојени његова Реч и његов Дух. И не може се рећи за некога који говори, да је лишен живота и духа.

Ако се неко усуди рећи за Бога да бејаше време када Он није постојао без Речи и без Духа, хули, јер Бог, нека му је слава, поседује Реч од вечности, нити од њега као извора говора. Тако исто, производи од њега Дух, без почетка нити краја као извор живота.

б) Три хипостаси различите без раздвајања

Ал Махди: Која разлика постоји између Сина и Духа; и како Син није Дух и Дух Син? Нема разлике у Богу осим да он рађа или осим да умножава, казујући да је јединствен, а не састављен.

Тимотеј: О Владару са тачке гледишта суштине, хипостаси нису апсолутно различите; али са тачке гледишта њихових заједничких односа, ми налазимо различитости, тј. да само један има својство (особину) да није рођен, други да је рођен, а трећи да производи.

И Отац је почетак Сина, као што је и Духа Светога. Он рађа онога и чини да произлази овај од вечности, и то без одвајања ни раздвајања телесног, без органа стваралачког нити продуктивног.

Отац, Син и Свети Дух су неодвојиви једно од другог и они нису помешани нити побркани; оне су различите у њиховим хипостасима и једнаки у њиховим природама, јер Бог Свевишњи је једини у суштини и природи и тројичан у хипостасима⁴³.

Параклит није доказ о Мухамеду

а) Ко је Параклит

Ал Махди: „Ко је Параклит?”

Тимотеј: „Параклит је Свети Дух”.

Ал Махди: „Ко је Свети Дух?”

Тимотеј: „Свети Дух је Бог; он поседује божанску природу и његово својство је да производи (од Оца) како нам је Исус Христос најавио”.

Ал Махди: „Али ко је онај о коме говори Исус – нека је мирна њему”!

Тимотеј: „Христос је рекао својим ученицима: 'Када се вазнесем на небо, ја ћу вам послати Духа Параклита, који производи од Оца, кога свет не може примити, и поред вас и посред вас биће онај који зна све и испитује све, недокучивости Бога; и он ће вас посетити све истине које сам вам говорио. Он ће ме прославити јер ово је за моје добро који ће преузети за вас’”.

Ал Махди: Све ово описује долазак Мухамеда – нека је мир на њему.

б) Мухамед није Параклит

Тимотеј: Ако је Мухамед био Параклит, ко је Свети Дух, биће даје Мухамед Дух Свети.

Али Дух Божији је бесконачан као Бог, и дакле Мухамед биће бесконачан. А онај који је бесконачан не може бити видљив; дакле Мухамед не би могао да се види. А онај који не може да се види је бестелесан; Мухамед биће дакле бестелесан. А онај који није телесан није створен; дакле Мухамед неће бити створен.

И зато је Мухамед био створен, телесно, видљиво и ограничено, он није Дух Божији; а онај који није Дух Божији не може бити Параклит; дакле Мухамед није Параклит.

43 Ibid., 226-228.

Затим Параклит долази са неба из суштине Оче, док Мухамед долази из земље и од природе Адамове; дакле Мухамед није Параклит.

Осим тога, Параклит је био са Апостолима и усред њих, како је Христос рекао, када им је говорио; а Мухамед није био са Апостолима нити усред њих; дакле он није Параклит.

И још, Параклит се показао и Апостолима два дана после вазнесења Христовог, нека је мир на њему, док се Мухамед појавио после шесто година и нешто; он није Параклит.

Осим тога, Параклит је поучио Апостоле да Бог има три хипостасис, док Мухамед није веровао у то; он дакле није Параклит.

Затим, Параклит је учинио многа чуда и велики бој знамења од руку Апостола, док Мухамед није учинио ниједно знамење руком својих другова и ученика; дакле није Параклит.

Затим Параклит је једнак Оцу и Сину по суштини; ово ми знамо зато што је створитеље небеских сила, како је то рекао пророк Давид што се тиче Духа Божијег: Од његовог духа све силе небеске и земаљске биле су створене; и то је дело које Мухамед не бејаше створио; он није Параклит⁴⁴.

Зашто нисте ви обрезаани као што је ваш вођа

а) Христ је укинуо обрезање на свом крштењу

Ал Махди: Да ли је Христос обрезаан или не?

Тимотеј: Да.

Ал Махди: Дакле зашто ниси ти обрезаан; ако је ваш глава и вођа био обрезаан, ти си дакле обавезан да извршиш обрезање?

Тимотеј: О Владару, заиста, Исус Христ је био обрезаан и крштен. Његово обрезање догодило се је после осам дана, према прописаном Закону, а његово крштење скоро тридесет година касније. И због својег крштења он је укинуо обрезање.

Христ је држао цео Закон како би привукао Јевреје на спасење; али ја нисам дужан да се држим Закона, него Јеванђеља. И зато што је, ако је Христос био обрезаан, ја то нисам био, већ сам био крштен водом и Духом као Он; и ја сам веровао томе да је Христос био крштен; неопходно је да ја пристајем на крштење због чега ја остављам таму и времена симбола да би следио темеље и истину.

Ал Махди: Како је Исус укинуо обрезање и какав је знак о коме ти говориш?

Тимотеј: О Владару, Тора у њеној пуноћи била је знак за Јеванђеља. И жртве, прописане Законом, биле су симболи жртве Христове. Затим свештенство и вршење службе Врховног првосвештеника (од времена) Торе било је симбол свештенства и вршења службе Врховног првосвештеника Христа; а телесно обрезање било је симбол његовог духовног обрезања.

И како је укинуо Тору због његовог Јеванђеља и жртве због његове жртве Врховног свештеника (од времена) Торе због достојанства Врховног првосвештеника, тако он је укинуо обрезање, извршена делом људским руку, због његовог обрезања (тј. његовог крштења), које се није догодило од људских руку, него снагом Светога Духа, који је тајна Небеског Краљевства и васкрсења мртвих⁴⁵.

44 Ibid., 238-240.

45 Ibid., 231-232.

Закључак

Свестан културно-историјског контекста у којем се налазила персијска Црква у време муслиманске династије Абасида, католикос Тимотеј I показао је способност да спозна реалност положаја своје црквене заједнице и, својом великом дипломатском способношћу, обезбеди привилегије својој хришћанској заједници унутар царства. Али, ни у једном трену, није био саблажњен страхом, већ је сведочио своју веру пре иноверним владаром, тачније пред иноверним владарима, током чије је владавине управљао својом Црквом, чији су проповедници стизали до Кине. Његов Дијалог јесте класична аполигија несторијанског хришћанства.

Литература

- Alphonse Mingana, Rendel Harris, «The Apology of Timothy the Patriarch before the Caliph Mahdi, Bulletin of the John Rylands Library, Manchester, vol. 12, 1928, 137-298.
- Alphonse Mingana, *Sources syriaques*, I, Mossul 1907.
- Атанасије Јевтић, *Патрологија 2*, Београд 1984.
- Abu Qurra, *Pisc.* XIX, PG, 97.
- Cabrol C., „Un étude sur les secretaires nestoriens sous les Abbassides (762-1258) à Baghdat“, *PDO*, 25, Paris 2000, 407-491.
- Eugène Tisserant, „Timothée“, *DTC*, XV, Paris 1946, 1121-1139.
- Jean Maurice Fiey, *Assyrie chrétienne. Contribution à l'étude de l'histoire et de la géographie ecclésiastiques et monastiques du nord de l'Iraq*, I, Beyrouth, 1965.
- Jean Maurice Fiey, *Chrétiens syriaques sous les Abbassides surtout à Bagdad (749-1258)*, Louvain 1980.
- Jean Batiste Chabot, *Synodicon orientale ou recueil des synodes nestoriens*, Paris 1902.
- Joannis Damasceni, *De Haeresibus*, XII, PG 94,
- Louis Massignon, „La politique islamo-chrétienne des scribes nestoriens de Deir Qunna à la cour de Baghdat au IX sicle de notre ère“, *Vivre et penser (Revue Biblique)*, 2e. série 2, Paris 1942, 7-14.
- Oscar Braun, „Zwei Synodendes Katholikos Timotheos I“, *OC*, 2, 1902, 283-311.
- Raphaël J. Bidawid, „Les lettres du Patriarche nestorien Timothée I“, *Studi e testi*, 187, Città del Vaticano, 1956,
- Hans Putman, *L'Église et l'islam sous Timothée I (780-823)*, Beyrouth, 1975.
- Raphaël J. Bidawid, „Les lettres du Patriarche nestorien Timothée I“, *Studi e testi*, 187, Città del Vaticano, 1956.
- Радомир Поповић, *Васељенски сабори*, Београд 2007.
- Raymond le Coz, *L'Église d'Orient*, Paris 1995.
- Robert Caspar, „Les versions arabes du dialogue entre le catholicos Timothée I et le calife Al-Mahdi (II/VIII), Mohammed a suivi la voie des prophètes, *Islamo-Cristiana*, III, Roma, 1977.
- Salvatore Santoro, „Timoteo I (728-823) espressione della chiesa nestoriana al suo apogeo“, *La letteratura arabo-cristiana e le scienze nel periodo Abbasside (750-1250)*, Torino, 2008, 141-162.
- Vittorio Berti, *Vita e studi di Timoteo I († 823) patriarca cristiano di Bagdad*, Paris, 2009.

Dragana Janjić

**RELIGIOUS DIALOGUE THAT TOOK PLACE BETWEEN AL MAHDI,
THE RULER OF THE ORTHODOX MUSLIMS
AND THE CATHOLICOS TIMOTHEUS**

The dialogue between the Nestorian Catholicos Timotheus and the Abaside Calif Al mahdi is one of the first and oldest texts of the Islamic-Christian dialogue.

Key words: dialogue, Islam, Christology, Nestorianism, tolerance, catholicos, manuscript.

